

НАРОДНИ МУЗЕЈ НИШ

Небојша Озимић

**ЛОГОР
НА ЦРВЕНОМ КРСТУ**

Ниш, октобар 2011.

Издавач
Народни музеј Ниш

Publisher
National museum of Nis

За издавача
Славиша Поповић

For Publisher
Slaviša Popović

Главни и одговорни уредник
Славиша Поповић

Editor
Slaviša Popović

Аутор
Небојша Озимић

Author
Nebojša Ozimić

Лектура и коректура
Веселинка Станојевић

Proofreader
Veselinka Stanojević

Технички уредник
Жељко Цајић/

Tehcnical editor
Željko Cajić

Тираж
1000

Pieces
1000

Штампа

Printed by

ФОРМИРАЊЕ И ЛОКАЦИЈА ЛОГОРА

Концентрациони логор Ниш, нем. *Anhaltelager Nisch* (Прихватни логор Ниш), налазио су у магацинској згради коњичког пука „Милош Обилић”. Формиран је априла 1941. године за привремени смештај ратних заробљеника југословенске краљевске војске. Од јуна 1941. године, будући концентрациони логор за противнике Рајха има функцију затвора. Званично је формиран средином јуна од стране SS капетана Хајнриха Бранта (Heinrich Brandt), који је вршио дужност шефа нишког Гестапоа и официра за везу са главним станом у Београду. Логор се налазио неформално под заповедништвом *Aussenkommando Nisch*, а директно под командом службе *Befehlshaber und des SD (BdS)* и његовог другог одељења, које је задужено за стварање логорске мреже широм окупираних Србије.

Хајнрих Брант

У периоду од априла до 22. јуна 1941. године, када је избио немачко-совјетски рат, логор је служио за конфинирање националиста, међу које су спадали: предратни припадници демократских партија, као носиоци антинемачке политике, чланови четничких удружења, свештеници, као народне вође још из доба Топличког устанка 1917, активни краљевски официри, који су организовали прве непредате војне одреде, следбеници 27. марта, англофили, припадници масонске ложе, ротари клубова и други. Били су то први политички затвореници у логорима по Србији, који су од заробљеничких, добијали форму кажњеничких-радних (концентрационих), односно затвора за политичке противнике Трећег Рајха.

Главна зграда логора подигнута је 1930. године и до рата је служила као војни магацин. Немци су је у септембру 1941. у потпуности адаптирали за логор. Логорски комплекс је био простран, правоугаона зграда са приземљем, спратом и поткровљем. У приземљу су биле четири велике и два мале просторије - собе. Велике собе обележене су бројевима 11, 12, 13 и 14 и служиле су за смештај затвореника, док су мање собе без бројних ознака. Једна од њих коришћена за саслушања и мучења, а друга за командира страже. На првом спрату распоред просторија био је следећи: амбуланта, берберница за немачке војнике и собе нумерисане бројевима: 3, 4, 5, 6, 7, 8 и 9. У поткровљу са фасадне стране, која гледа на апел плац, било је 20 самица обележених бројевима од 1 до 20.

Двориште логора имало је квадратни облик и подељено је на два дела. Мањи део иза зграде, према истоку, служио је као „шеталиште“, а већи део као апел плац, где су се затвореници сваког јутра, вечери постројавали ради пребројавања и прозивке. Двориште је било осветљено електричним светлом, са неколико јаких рефлекторских сијалица и ограђено двоструким редом бодљикаве жице. Унутрашња ограда била је удаљена два метра од спољне и нешто нижа, а унутрашњост између жичаних ограда испуњена је

котурима бодљикаве жице. У дворишту је, до бекства, била нехигијенска кухиња и купатило, а после бекства, 12. фебруара 1942. године, изграђени су сада постојећи објекти, који су служили за потребе логора.

Логор је имао два стална стражарска места. Једно са леве стране главног улаза, а друго на супротној страни у непосредној близини собе 12. Стражарска места су за време „шетње” логораша удвостручавана. На двома кулама била су два стражара са митраљезима, даноноћно дежурна. Куле су биле снабдеване и рефлекторима.

Жичана ограда раздвајала је логор од касарне препуне немачких, а од јануара 1942. године и бугарских војника, који су имали задатак да притекну у помоћ логорској стражи у случају потребе.

ПРЕВЕНТИВНА ХАПШЕЊА НИШКЕ ЕЛИТЕ

У логору, нису сви затвореници подједнако третирани. Постојале су категорије чији су припадници доживљавали различиту судбину. Таоци су служили за стрељање у случају одмазде: за једног убијеног окупаторског војника 100, а за једног рањеног 50. Међу таоцима су, у више наврата, довођени и виђенији грађани, такозвани цвет нишке чаршије. Средином октобра 1941. године извршено је масовно хапшење виђенијих грађана. Ухапшени су и доведени у логор: Петар Цапуловић, председник Главног одбора Црвеног крста, Влада Фредић, апотекар, потпредседник Црвеног крста, чланови Управног одбора: Андон Андоновић, трговац боја, Сотир Живковић, резервни пешадијски потпуковник, Драгутин Милосављевић, трговац, Петко Букумировић, др. Драги Николић, лекар, Драгомир Миловановић, трговац, др. Урош Јекић, лекар, Радован Димитријевић, старешина Соколског друштва, Драгутин Величковић, апотекар, Ђорђе Јовановић, угледни крзнарски трговац и ћурчија, Слободан Јелић, власник апотеке „Јелић”, Властимир Михајловић, трговац, Милорад Тасић,

адвокат, Чедомир Стојановић, директор Смедеревске кредитне банке, Никола Дрезгић, шеф ливнице у фабрици „Пејић, Живота Јанковић, свештеник и вероучитељ, Светислав Зојић, трговац и многи други.

Morawa-Sanats.ausschuss des
Rotes Kreuz Vereines in Nisch.
№ 6457.

Nisch, den 23.X. 1941.

An
den Herrn Sanitäts-offizier bei der Feldkommandatur
Herrn Dr. Golina
N i s c h .

Mit Bezug auf Ihre mündliche Anforderung erlauben wir uns Ihnen das
Namenverzeichnis der Verwaltungsmitglieder des Vereines Rotes Kreuz
in Nisch zuzustellen, und zwar:

1. Petar P. Capulović, Pensionist, Vorsitzender, Mitglied über 10 Jahre,
60 Jahre alt, kränklich " " 20 "
2. Vlada Predić, Apotheker, I. Vicevorsitzender " " 20 "
62 Jahre alt, krank an Diabetes
3. Andon P. Andonović, Kaufmann, II. Vicevorsitzender, " " 10 "
50 Jahre alt, krank
4. Sotir Živković, Pensionist, Ausschussmitglied, " " 2 "
60 Jahre alt, gebrechlich
5. Dragoljub Milosavljević, Kaufmann, " " 5 "
6. Petko Bukomirović, Kaufmann. " " 5 "
7. Dr. Dragi Nikolić, Arzt. " " 5 "
8. Dragomir Milovanović, Kaufmann, " " seit 10.4.1941,
als Ersatzmann zur Stellvertretung der zur Kriegsdienstleistung ein
berufenen Ausschussmitglieder laut Beschluss des Verwaltungsausschus
ses vom 26.9.1939 und der Anleitung des Hauptausschusses des Ro
ten Kreuzes A.Nr. 14518/39.
9. Dr. Uroš Jokić, Arzt, Ausschussmitglied seit mehr als 5 Jahren.

Alle Obgenannten bilden die Verwaltung des Rotes Kreuz Vereines
in Nisch für das Jahr 1941, zufolge Beschlusses der am 18.3.1941 abge
haltenen Generalversammlung in Nisch, was aus dem Protokollbuche des
Ausschusses dieser Vereinigung ersichtlich ist.

Wir stellen das Ersuchen, nachfragen zu wollen, weswegen die
angeführten Ausschussmitglieder obigen Vereines in Haft gesetzt wur
den, und, falls dieselben nicht einer solchen konkreten Handlung be
schuldigt werden, für die dieselben persönlich zur Verantwortung gezo
gen werden können, erwirken zu wollen, dass dieselben aus der Haft ent
lassen werden, damit der Verein Rotes Kreuz in Nisch unter deren tatkräft
ger Mitwirkung seine edle Tätigkeit zur Hilfeleistung den Bedürftigen, -
betriffts derer das Rote Kreuz nie die Frage gestellt hat, welcher Re
ligion oder Nationalität der Einzelne angehört, vielmehr jedem Bedürf
ten ohne allen Unterschied hilfreich beigesprungen ist, - ohne Unterbre
chungen wirkungsvoll fortsetzen kann.

Die unter 1, 2, 3, 4 und 6 angeführten Personen sind für die wirksa
me Betätigung des Vereines Rotes Kreuz in Nisch unumgänglich nötig und
wurden dieselben für ihre bisherige langjährige verdienstvolle Tätig
keit beim Roten Kreuze in Nisch von den höchsten Stellen des Roten
Kreuzes auch mit Auszeichnungen beliehen. Dieselben verdienen volles
Vertrauen, da dieselben auch als Staatsbürger ohne jeden Fehl dastehen
Sie sorgen einzig und allein nur für die Linderung der Not der Bedürf
tigen und haben sich seit Beginn des gegenwärtigen Krieges bis zum heuti
gen Tage nach besten Kräften bemüht, dass der Rotes Kreuz Verein seine
ganze Tätigkeit einzig und allein im Sinne seiner edlen und hohen Auf
gabe entfaltet.

Aus allen obigen wichtigen Gründen möge bewirkt werden, dass die
selben als rechtschaffene und geachtete Bürger von Nisch aus der der
zeitigen Haft entlassen werden, so bald als möglich.

Допис Управе Друштва Црвеног крста (оригинал)

САНИТЕТСКОМ ОБИЛИЦУ ПРИ ФЕЛТКОМАНДАНТУРИ
Господину Д-р.ГОЛИНУ

НИШ.

У вези Вашег усменог тражења част ми је доставити Вам имена
чланова Управе Друштва црвеног крста у Нишу, и то:

- 1) Петар П.Цануловић, пензионер-инвалид, председник, упуслен од пре 10 година
- 2) Влада Бредич, апотекар, потпредседник Друштва, " " " 20 "
- 3) Антон П.Аиденовић, крр. II " " " 10 "
- 4) Сотир Ђикиновић, пензионер, члан Управног одбора " " " 2 " -а
- 5) Скупштина Милосављевић, трговац, члан управног одб. " " " 5 "
- 6) Петко Букимировић, трговац, члан Надзорног одбора " " " 5 "
- 7) Д-р. Драги Николић, лекар, члан Управног одбора " " " 5 "
- 8) Јаковмир Милосављевић, трговац, члан Управног одбора " " " 10. IV. 1941 год.
одређен да замењује члана Управе који су отишли на војну дужност, а пре-
на одлучи Управног одбора од 26 септембра 1939 године и упушта Главни
одбора Црвеног крста А.Бр.14518/39.
- 9) Д-р. Урош Јекић, лекар члан Управног одбора упуслен од пре 5 година.

Сви ови чланови претстављају Управу Друштва црвеног крста у
Нишу за 1941 годину, а према решењу Скупштине одржане 18 марта 1941 године
у Нишу, где се види из књиге записника овога одбора.

Молимо се да се извиди ради чега су именовани чланови овога
Друштва притворени, па ако немају нарочитих кривица, за које лично морају да
одговарају, молимо да се претеже, како би Друштво црвеног крста изложено сваком
несметаном пресудило свој племенити рад на указивању помоћи невољцима, за које
црвени крст никада није питао: које је вре или нар. дјести, већ помоћ указивао
свакоме коме иста ватреба.

Лица под 1, 2, 3, 4 и 6 су неопходне потребни Друштву црвеног
крста и иста су за свој дуготрајни рад у Црвеном крсту похваљена од највиших
интересних. Црвеног крста и одликована. Заслужују да им се укаже свако поверење
јер су и као грађани потпуно исправни. На срцу им увек лежи беда сиротице и
старили су се од почетка овога рата до данас да Друштво црвеног крста, само и
једине ради у духу његовега усвојеног вадатка. Ради овога треба их
што преслободити притвора, као честите људе.

Допис Управе Друштва Црвеног крста (превод)

О овоме Петар Вуковић, председник Љотићевске
организације „Збор“ у Нишу, обавештава Димитрија
Љотића писмом од 23. октобра 1941. године :

Немачке власти су извршиле у последња два
дана (хапшење) великог броја тзв. угледних грађана.
Првог дана су хапшени већином масони и делом
комунисти, који су још били на слободи, благодарећи

протекцијама са свих страна. Током прошле ноћи ухапшено је још око 150 грађана, опет из виђених редова и, како овде кажу," похапшен је цвет нишке чаршије".

Андон Андоновић држи говор у центру Ниша

Сотир Благојевић

Одмазда над таоцима вршена је и за убијање и рањавање војника или службеника који су се налазили у апарату председника српске владе, генерала Милана Недића, али је тај број био мањи; за убијеног се стрељало 10, а за рањеног 5 таоца. Међу таоцима је затворен и Трајко Ристић, угледни нишки трговац, који се сећа тих дана:

Живот у логору је текао све до 30. новембра 1941. године, којег дана је дошао у нашу собу злочинац Хамер са његовим тумачем Франчезијем и почео да нас прозива, саопштавајући нам да је погинуо један

немачки официр и да ће онај којег буде прозвао бити стрељан. Пошто је нас тако све редом прозвао, извео нас је напоље и постројио по тројицу, командовао је да пођемо у правцу капије. Немци су командовали воду да напуни пушке а нас построжили мирно када смо дошли до капије. Онда је један млађи помоћник викнуо: „Наатраг!“ Када смо се окренули на лево круг, одред је почео да пуца преко нас и ми смо се вратили у собу. Хамер нам је наредио да узмемо ствари и да идемо кући. За време док смо били у логору стрељан је фабрикант огледала Коен, Јеврејин из Ниша и један младић из крушевачког краја. Исти су стрељани у логору ноћу. Чули смо када је Коен само викнуо: Јао, мајко!

Друга категорија затвореника били су Јевреји, који су у логор доведени ради психичког и физичког уништења као „нижа“ неаријевска раса. Они су у логору били привремено, до даље депортације или најчешће за масовне ликвидације на Бубњу. Обављали су разне послове у логору, а посебно су били одређивани за копање заједничких рака на Бубњу. На овом послу су их, после уништења, заменили Роми.

Моша П. Гедаља

Трогодишњи
Саша Голдштајн

Трећа група затвореника била су лица ухапшена под сумњом да припадају или сарађују са Народноослободилачким (партизанским) покретом (НОП) и њиховим војним јединицама. Из ове категорије узимани су затвореници ради стрељања због одмазде и издвајали контингенти за интернацију у Немачку или Норвешку. Заробљени партизани били су стално под даноноћном строгом присмотром стражара и, по правилу, стрељани приликом првим масовних егзекуција. Борбу против припадника и присталица НОП-а водила је Управа полиције и њен посебни део – Специјална полиција, а врло ретко немачка војна полиција или Гестапо.

Четврту групу затвореника чинили су ухапшени и доведени под оптужбом да припадају или сарађују са равнаторским покретом и четницима под командом ратног министра војног армијског генерала Драгољуба Драже Михаиловића, односно војском Краљевине Југославије која се налазила у поробљеној отаџбини (ЈВУО). Ову групу логораша углавном су доводили Немци и Бугари после саслушања у полицијским и војним затворима или право из акција где су били заробљени или ухапшени. Нишко одељење за борбу против организације генерала Михаиловића (ДМ одсек) при Гестапоу налазило се у самом логору, а водио га је најпре SS капетан Хајнрих Брант, потом SS поручник Ерих Винеке (Erich Winnecke), шеф Гестапоа, командант логора и поборник бескомпромисне борбе против четничког покрета у Нишу и Нишком округу. Винекијево одељење је било подређено главном одсеку капетана Бранта у Београду и имало је ознаку „IVA/2“. Његов први помоћник био је Ервин Франчези (Ervin Francessi) који је учествовао у стрељањима на Бубњу, касније и у Јајинцима код Београда, а потом SS поднаредник Карл Унгар (Carl Hunghardt), нишки фолксдојчер, такође учесник стрељања, који је остао до краја. Поступак стрељања и хапшења од стране бугарских војних или полицијских власти, као и од стране Специјалне полиције и њеног Трећег одсека у Београду за борбу против организације ДМ, није

био предмет Гестапоа. Бугари су имали право да узимају затворенике и да их стрељају у случају смрти или рањавања њихових војника и службеника. При логору је постојао један део који су користили агенти бугарске полицијске и војне службе, док су одсек за борбу против илегалних покрета водили пуковници Александар Дочев и Ангел Попов. Попут заробљених партизана и њихових сарадника исти статус имали су и припадници ЈВУО.

Повремено је у логору било и странаца. За Пољаке, Французе, Грке и друге, не зна се одакле и због чега су доведени. Током 1943. и 1944. године било је мањих група Енглеза и Руса који су заробљени после ваздушних борби. Ова категорија затвореника била је најмалобројнија и они нису стрељани, јер су Немци поштовали Женевску и Хашку конвенцију о поступку за ратним заробљеницима. Најчешће су преко Бањице одвођени у заробљеничке логоре по Немачкој. Једно време је у логору било и немачких војника који су одбијали да иду на Источни фронт, а касније и официра службе Абвер, који су постали опасност за Гестапо након уклањања првог човека немачке тајне полиције Рајнхарда Хајдриха. Међу ухапшеним био је и велики број жена, често пута и са малом децом. За њих, као и за све остале логораше, важио је исти режим. Многе од њих су стрељане или интерниране.

У нишки логор довођени су људи из разних крајева Југославије. Тако је половином 1944. године из логора на Бањици пребачено неколико већих група логораша, који су исте године стрељани на Бубњу. Међу њима је било људи из разних градова: из Лознице, Шапца, Чачка, Ваљева, са Косова, из Војводине и других места. Подручје логора захватило је углавном читаву јужну и источну, а једним делом и западну Србију.

Према тежини кривице затвореници су класификовани и сходно томе распоређени по собама. Тако су у соби 12 углавном, били заробљени партизани, у соби 11 политички кривци, а у собама

13 и 14 најчешће припадници месних партизанских десетина, одборници партизански активисти, родитељи активних партизана и виђенији грађани као таоци из града и околине, а повремено и Јевреји. У четрнаестици, су октобра 1942. године доведени и похапшени нишки Роми којих је, према исказима преживелих, било око 100. На спрату је поред мушкараца било и жена са децом. Распоред по собама је и овде зависио од тежине наводних кривица. Собе број 3 и 4 биле су резервисане за осуђенике на смрт. У соби 5 налазили су се већином ђаци, службеници и студенти, због чега су логораши ову собу прозвали „интелектуалном”. У шестици су се већином налазили таоци, у седмици жене, а у осмици припадници ЈВУО и њихови сарадници. Приврженици генерала Михаиловића из редова железничких радника и службеника у граду боравили су и у соби 7, која је од Немаца прозвана „саботерском”, јер су ови људи, са четничким штабовима, учествовали у саботажама и диверзијама на пругама у циљу прекида непријатељског саобраћаја. Такође су се налазили и у соби 3 (група Петра Петровића), а касније су пред одвођење у Немачку спуштени у 11. За време истраге један број се налазио и по самицама.

Меморијални парк Бубањ

У логору је владао тежак режим. Тортура је почињала одмах по уласку у двориште. Један од преживелих логораша, Душан Томовић, сећа се:

Постројили су нас три по три, једног иза другог. Ми се пре тога нисмо тако равнали. Истурен нос био је корбачем брзо враћен назад. Заостала леђа или тур су врхом гестаповске чизме потерани напред. Све је то праћено простачком псовком или ругањем.

Политички и војни затвореници били су изложени свакодневном тортури. Саслушање је почињало и завршавало се тучом, врло често до онесвешћивања. Као реквизити за то служиле су мотке, спремане и доношене тако да их затвореници виде, затим гумена палица а некад и обруч који је стављан на главу и стезан тако да је затвореник осећао као да ће му глава прснути. Кад нису могли да изнуде признање, гестаповци су затворенике ударали чизмом, песницом, дршком револвера, чупали им косу. Немци су многе затворенике одводили у затвор Гестапоа на саслушање и враћали их у логор. Неки логораша су били убијени за време саслушања. Бугари су такође доводили пребијене ухапшенике из свог затвора и наставили да врше истрагу у логору. Припадници НОП-а су били изложени тортурама

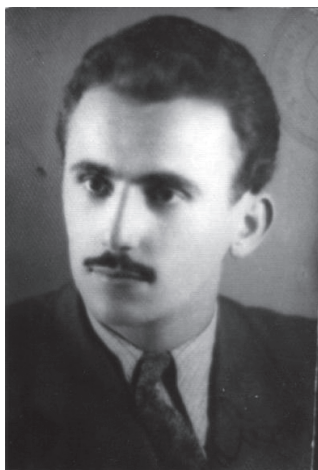
у затворима Специјалне полиције одакле су на тражење Немаца, предавани у логор. Учитеља Жарка Јовановића из Островице, после туче у Специјалној полицији, дотукли су гестаповци. Унели су га у собу 14 где је једва давао знаке живота. Били су му повређени унутрашњи органи, крклао је, повремено се из агоније враћао свести и издахнуо 9. марта 1942. године пред очима логораша. Неко је на столу у тој соби записао: *Жарко умро овде у логору*. Таква је била и судбина учитеља Јеврема Дуловића, оца двоје партизанских првобораца. Довели су га у логор Бугари после стрељања и паљења школе у Горњој Стражави, 21. фебруара 1942. године. Убрзо је у логор доведен и његов син Љубомир Дуловић. Отац је био у соби број 11 а син у соби 5. Др. Велизар Пијаде видео је да су Јеврему дани одбројани и једне вечери је одвео Љубомира да види оца који умире. Умро је ускоро у великим мукама. Његов син је интерниран у Норвешку, а крајем 1942. године, заробљена је и доведена у логор и ћерка, Радмила Дуловић-Бајка, са супругом Јакшом. Обоје су стрељани на Бубњу. У највећим мукама издахнуо је и Светислав Станковић, прогањани предратни топлички учитељ, члан КПЈ и организатор устанка у Топлици.

У логору је убијен и Мирослав Зотовић, предратни власник нишког листа „Преглед“. који је живео на Тргу Краља Александра 3. Био је припадник Горског штаба 43. у Нишу, веза са председником владе Драгишом Цветковићем и Равном Гором. Бугари су га ухапсили у Нишкој Бањи и спровели у логор. О његовој смрти, сећа се заточеник Властимир Вуковић:

Још док сам се налазио у логору на Црвеном крсту гестаповци су у логор довели Мирослава Зотовића, поручника организације ДМ у Пиротском крају. Вероватно је ухапшен од Бугара пошто је то била бугарска окупациона зона. Дотеран је у логор и мучен. Након три дана по његовом дотеривању у логор, Немци су довели неког клонфера, који је имао радњу код кафане Солун у Нишу, да направи од гвожђа кавез са шиљцима од жице, у који је био затворен

поменути Зотовић. Тај кавез је смештен у поткровљу, пошто онда нису биле ћелије. У овом кавезу остао је извесно време, а највероватније је касније пребачен у неку ћелију у поткровљу и ту је стрељан. Сахрањен је у ђубре логорског апел плаца. Мирослав Зотовић, поручник бивше Југословенске војске, односно организације ДМ, био је истовремено и новинар. Потиче из села Ђуревца код Прокупља. Његов отац Михајло Зотовић, капетан је био у Недићевој војсци и представљао је страх и трепет за читав крај, као и сва места, куда је он и његова војска пролазила.

За време боравка у логору родила му се ћерка Катарина, али је већ наредне године умрла од туберкулозе.

Слике убијених: Мирослав Зотовић, Сретен Радаковић

Добривоје Денчић, наставник Средњетехничке школе у Нишу и организатор равногорског покрета, у логору је од гестаповаца добио толико удараца пендрецима да му је месо са коже отпадало. Логораш Ива Анђелковић се сећа да су га стражари после прозивке носили до камиона који је затворенике одвезао у Горњу Локошницу код Лесковца, где су сви

стрељани. У затвору нишког Гестапоа на саслушању је уморен и ваздухоплони наредник-пилот Сретен Радаковић, кога су органи Управе полиције ухапсили 3. децембра 1942. године у Нишу, као припадника равногорског покрета. Драгољубу Црвенићу-Гандију, организатору равногорског покрета у граду и финансијеру Врховне команде ЈВУО, Гестапо је на саслушању сломио вилицу док је његову супругу Смиљу, више пута стављао на списак за стрељање.

Драгољуб Црвенић- Ганди

Један од начина мучења затвореника било је кажњавање самицама. Самице су се налазиле на тавану логорске зграде. На северној страни израђено је 20 самица, док је друга - јужна страна, остала празна. Улаз у самице је ишао кроз масивно изграђена врата. На

овим вратима налазило се по шест гвоздених шипки поређаних хоризонтално, које су биле размакнуте једна од друге са по 3 цм. Преко ових шипки постојала су и по три капка, који су се по потреби отварали. Преко врата постојале су још и по две јаке гвоздене резе са по два катанца. Висина самице при улазу била је 2 м и 74 цм, а на супротној страни 90 цм, дужине 3 м и 4 цм, и ширине 1 м и 55 цм. У појединим самицама и на вратима налазили су се натписи заточеника.

У самици број 15 Михајло Воробјев, заробљени црвеноармејац, исписао је иницијале са годинама рођења своје најуже породице. Испод тога стоји: *Жао ми је свих вас, но ништа не може помоћи. Ко буде седео овде нек прочита ко је био Воробјев Михајло.* У самици 5, на зиду с десне стране, један заточеник је кашиком исклесао лик грчког бога лепоте Аполона, док је у самици број 10, на зиду испод једног натписа, нацртано срце са прободеним ножем.

У самице су најчешће довођени команданти, политички руководиоци и запаженији сарадници оба покрета отпора. Нада Станисављевић, која је доведена у логор са својом мајком, јер је сарађивала са партизанима, сећа се свог боравка у самици:

На плафону самице био је један чунђић кроз који се видело парче неба. То је била једина веза са спољним светом. Данима тако у самици. Дрхтала сам. Исцрпљена нисам могла да заспим. Узалуд сам покушавала да се загрејем и умотам у поњаву коју ми је гурнула у руке једна логорашица, када сам полазила у самицу. Кад смо доведене у логор, било је још топло, па смо биле лако обучене, али дошли су и хладни зимски дани, а ми у самици још увек у лакој оделу.

У самици број 11 написано је:

*Остајте овде, сунце туђег неба
Неће вас грејати као што ово*

Грије...

А неко је у продужетку додао :

Не дао Бог овакво гријање

*Кад ћеш нестати, о људска гробница
кад ћеш једном престати да кратиш
живот човечији*

У потпису Рака Танасковић

У самици је био заточен и свештеник Илија Стојковић, парох Јашуњски, доведен у логор због сарадње са Бабичким партизанским одредом. Из самице је изведен и стрељан на Бубњу. Исту судбину доживео је и капетан Петар Новаковић, ађутант 2. јуришног одреда СДС у Нишу, који је у логор дошао због сарадње са четничким поручником Дражом Петровићем. Гестаповци су га данима мучили у самици, али ништа није признао, јер није желео да и други страдају. На крају је стрељан на Бубњу. У самици је био заточен и Жарко Поповић из Тешице, његов курир, кога су Бугари ухапсили априла 1943. године, на тешичкој станици, када се враћао из Ниша. На зиду у самици 18 исписао је да лежи 78 дана. Гестаповци су га мучили и на крају такође стрељали.

Страховите муке и патње, које су логораши свакодневно доживљавали, завршаване су често на стратишту Бубањ код Ниша. За време окупације на Бубњу су стрељани војно-политички кривци (припадници и присталице четничког и партизанског покрета), Јевреји, Роми, таоци и остали, првенствено заточеници нишког Казненог завода, који су своје казне због деликата издржавали још пре рата.

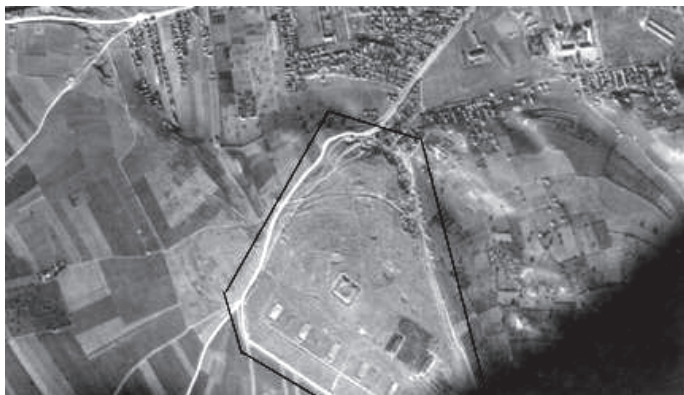
Бубањ је био пре рата коришћен као место где је војска Краљевине Југославије изводила бојева гађања. Доградњом барака стрелиште је добило свој нови облик за време окупације.

Петар Новаковић

Самице

Поглед на Бубањ (уоквирен) из авионског снимка маја 1944. г.

ПРЕКО ЖИЦА НА СЛОБОДУ – 12.ФЕБРУАР 1942.

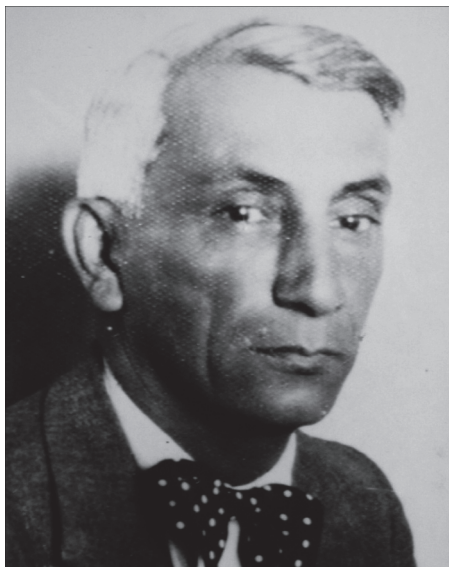
Немци су стрељали логораше по правилу, уторком и петком. Стрељани су закопавани у гробне јаме које су ишле у цик-цак. Плакатираних објава о стрељању, било комуниста (komunisten) или присталица Драже Михаиловића (D.M Anhänger), није било за све извршене одмазде. Окупаторске власти су их истицале само онда када су мислили да ће изазвати ефекат код грађанства или ако то изричито захтева главнокомандујући генерал Србије, односно шеф полицијске службе безбедности. Сачувано је врло мало по питању одмазди које су за време окупације извршене у Нишу.

Прво масовно стрељање логораша и затвореника извршено је у периоду од 16. до 20. фебруара 1942. године. Немачки генерал Паул Бадер је у свом десетодневном извештају од 10. фебруара наредио да се за одмазду стреља 3.484 лица. Толико је нацистима било потребно да би свака њихова жртва, која је погинула у време устаничких окршаја 1941. године, била намирена, држећи се пропорције стотину за једног. Од овог броја, око 700 је било планирано да се стреља у Нишу.

Обавештени на време да се спрема велика одмазда, најтежи кривци из собе 12 организовали су план за бекство. У логору су за време окупације изведена два успела бекства. Централно место у историји логора има напад на логорску стражу и пробој од 12. фебруара 1942. године. Пред постројеним логорашима један гестаповац је 9. фебруара 1942. прочитао имена 81 затвореника из собе број 12. одређених за стрељање. Саопштење одлуке на неколико дана раније пре стрељања, био је само још једна од перфидних метода мучења логораша. Прозивком је био обухваћен већи број организатора и учесника будућег пробоја. По повратку у собу, руководство завере одлучило је, да се пробој изведе сутрадан, 10. фебруара, и да се о томе известе политички кривци из собе 11, јер је планом било предвиђено да се отворе врата и у другим собама логора и тако омогући бекство осталим затвореницима. Главни организатор пробоја био је Бранко Бјеговић, студент из Глине. Он је известио своје сапатнике о акцији која треба да се изведе. Међу затвореницима у соби владала је приметна нервоза. За време вечерње шетње стражари су приметили узнемиреност логораша и појачали будност.

Један од стражара је са упереним оружјем ишао поред строја и претио машингевером. По уласку у собу, Немци су позвали у логорску управу све организаторе бекства: Душана Томовића, Бранка Бјеговића, Брану Ћурчића, Сретена Вучковића и Вулета Вукашиновића. Сви су посумњали да је акција проваљена. Међутим, типографски радник из собе број 11, коме је Бранко Бјеговић пренео план напада, неопрезно је дозволио да за заверу сазнају и морално слаби људи, као што је био један адвокатски приправник, који је план бекства пренео Немцима. Божа је на саслушању рекао нешто неодређено о Бранку, подаци су били врло оскудни, тако да се све свршило само на батинама. Сутрадан, 10. фебруара 1942. године, за време ручка, логорски лекар др Велизар Пијаде, сазнао је од Благоја Станковића из

Ниша, да се на Бубњу копају раке за осуђенике на смрт. Примљену вест др Пијаде пренео је логорашима из собе број 12.

Др Велизар Пијаде

Према сећању заточеника Радета Ђорђевића из Прокупља, то је изгледало другачије:

Дражиновци су углавном преко Јевреја били обавештени да се у околини логора, а и на неком другом месту припремају раке, односно исте те раке су логорашаи копали само нису знали шта копају.

Ове вести учврстиле су логораше у решености да се акција мора извести. Сати од ручка до „вечерње шетње“ пролазили су споро, али је дуго очекивани тренутак ипак дошао. Врата су се отворила и логорашаи на „белом хлебу“ полетели су у двориште, али су остали из собе споро пристизали, што је револтирало стражаре. Међутим, још једна околност је отежала извршење акције. Шеф Гестапоа, Хамер, довео је из

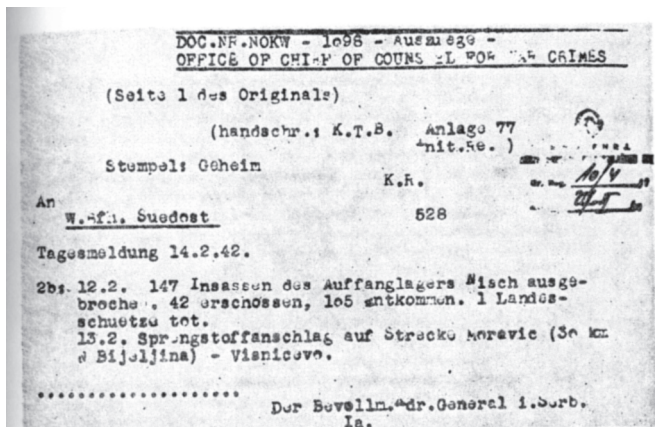
града неколико војника. Све је ово пореметило план напада. Рапорт је завршен и Немци су наредили одлазак у собу. Опште разочарење и резигнираност захватило је логораше. Ситуација је била мучна. Они који нису прозвани за стрељање предлагали су да се бежи из камиона приликом транспортовања на Бубањ, сматрајући да ће на тај начин бити мање угрожени. Немци су и овом приликом прибегли лукавству па су код прозивке одвајали брата од брата, оца од сина и на тај начин хтели да разбију јединство међу њима и осујете ма какав покушај завереника у соби 12. Требало је радити да се поврати морал и вера код људи. У том смислу су вођени разговори и људи су се мало примирили. Припремало се извођење плана за сутра, 11. фебруара, али их Немци нису пустили у „шетњу” због ситуације од претходног дана.

Дошао је 12. фебруар. За време ручка, Јеврејин Ђурика Грос, који је разносио храну, обавестио је логораше да ће сутра у четири ујутру бити стрељање. Одлагања више није смело бити. Логораши су одлучили да их увече пусте, нападну немачку стражу. Није се имало шта изгубити. Што се вече више приближавало, нестрпљење и нервоза су расли. Због сламе која се мењала по собама, изгледало је да неће бити изласка. Ипак, у неуобичајено време за логорске прилике, око 19,30 часова, врата су се отворила. Људи су пожурили у део дворишта иза зграде. У очекивању знака за напад нервоза код људи је расла. Према сећању једног броја логораша, због неких колебљиваца који су отишли до логорске управе, из страха да акција буде потпуно откривена, Бранко Бјеговић је пре времена повикао: *Другови, издаја! Напред!* У званичном извештају пише да су затвореници спровођени ради личних потреба, да су искористили прилику, напали стражара, отели му пушку и убили га, а потом отворили врате те пустили и остале логораше, који су се дали у бекство. Према сећању логораша - учесника пробоја, поједини Немци су били преплашени, неки су чак и бежали од голоруких људи. Отворена је и соба 11, али из те собе људи нису желели да беже. Било је и неких протеста

због самог чина и сигурне немачке одмазде. Немци су се прибали и отворили јаку ватру из пушкомитраљеза са кула, а дата је и узбуна суседној касарни у којој су били смештени бугарски војници. У дворишту је погинуо извештан број логораша. Неки су се поколебали, вратили у собе и ту страдали. Пошто се на капију није могло, логораша су појурили иза зграде на жице. Група за групом је скакала на жице док се у једном тренутку, услед навале и притиска, није створио отвор где је извештан број логораша прошао. Голи, боси и изнемогли логораша из собе број 12 измицали су пољем према Винуку (брдо крај Ниша). Ту, у дворишту, на жицама и по собама погинуло је 42 логораша. Ипак, 105 је успело да побегне и углавном се прикључи партизанским одредима. Озренски, Сврљишки и Јастребачки одред, попуњени су новим борцима. Један мањи број, на челу са капетаном Иваном Вујисићем, који је учествовао у пробоју логора као четнички кривац, отишао је на Велики Јастребац и Копаоник у редове ЈВУО. На жици, је поред других, погинуо и четнички војвода Вуле Вукашиновић, док је његов син Раде успео да побегне и прикључи се јединицама ЈВУО у срезу Жичком. Са четницима је побегао и Богдан Пановић из Ратине код Краљева и још неки. У пробоју логора погинуо је један немачки стражар.

Овај догађај је историографски забележен као прво веће бекство из једног нацистичког концентрационог логора на подручју окупиране Европе. До данас није доказано да је из неког другог нацистичког концентрационог логора бекство извршено пре тог времена.

У великом фебруарском стрељању од 16. до 19. фебруара 1942, као одмазда за губитке у време устанка и погибије једног немачког стражара приликом бекства логораша, на Бубњу је стрељано 800 заточеника из логора и Казненог завода, од чега највише Јевреја. Тада су стрељани и затвореници који су ухапшени због слушања страних радио-станица а такође и угледни људи, као што је Војислав Илић, председник лесковачке општине.

Немачки извештај о билансу пробоја логора

Друго бекство је организовано је 2. децембра 1942. године. По свом обиму је било мање од првог, али у организационом погледу врло сложено, јер је требало остварити сарадњу између мушких и женских соба, а то није било нимало лако у условима строге контроле. Међутим, и поред свега, партизански логораши су успели да под руководством Видака Миловића, 2. децембра 1942. године организују друго бекство, које је, као и прво, имало значајан морални и политички ефекат, како у граду, тако и међу логорашима. Као одмазду за изведено бекство, Немци су 15. децембра 1942. године стрељали на Бубњу Милицу Шуваковић-Машу и Ану Стојковић-Весну, са још осам заточеника.

За време прозивки и одвођења на Бубањ забележени су ретки примери храбрости, пркоса и ината обичних смртника који су знали шта их чека. Први такав пример био је са Јелисаветом Анетом Андрејевић, која је доведена у логор као заробљени борац Топличког партизанског одреда. У Народном музеју у Нишу чува се записано казивање сведока њеног стрељања на Бубњу. У јануару 1943. године, стигли су камиони за стрељање у 8 часова ујутру,

са осуђеницима на смрт, из логора. Иашла су шесторица, међу њима и Анета која је певала. Немци су осуђенике потерали до шанца где је требало да их стрељају. Поређали су их уз јаму самог шанца и окренули леђима према џелатима. Анета је гурнута последња, јер никако није желела да се окрене. Почело је стрељање у потиљак, један по један. Анета их је презриво гледала и свашта говорила, док су око ње летели парчићи лобања и праменови косе. Дошао је ред и на њу. Немци су је опомињали неколико пута да се окрене, али она није хтела. Поносно се испрсила пред њих, и ударивши се у прса, пркосно рекла: *Гадови, нећу да вам се окренем, што се стидите да бијете у прса. Мојом крвљу нећете добити рат, нити победити. Победа је наша, настављајући да пева: Падај сило и неправдо, док нису запраштали пуцњи и угасили живот ове младе девојке.*

У време једног масовног стрељања, прозвана група је пред полазак у смрт сложено запевала: *Ко не жели немо млад умрети, нек се јави нашој чети*. Светли пример је пред смрт оставио и интендантски капетан Стеван Веселиновић из Ниша, равногорски илегални командант Ниша. Из затвора Гестапоа доведен је у логор, где је 23. фебруара 1943. године прозван на стрељање. Када су га гестаповски официри у дворишту питали да ли се као официр каје што је радио против Немаца, због чега ће умрети, хладно и пркосно им је рекао: *Не кајем се! Живео Дража Михаиловић!* Забезекнути гестаповци су му пружили руку коју је одбио. Стрељан је на Бубњу.

Најродољубивији чин храбрости и пркоса према непријатељу исказан је на самом Бубњу за време једног стрељања. Непознати осуђеник је пред плотун стиснуо песницу, подигао је у небо и поздравио слободу која ће доћи. Тај детаљ је инспирисао вајара Ивана Саболића да изради споменик у виду три песнице, који се и данас може видети.

О злочинима у Нишу, певао је и сам народ за време окупације:

Тамо, доле, покрај Ниша,

Крв се лије као киша,

У Србији гроб до гроба,

Мајка тражи сина свога.

На гроб стала па се мисли:

„Ој гробнице, чија ли си?

А из гроба гласе се вије;

„Не плач` мајко, тешко ми је.

Слике стрељаних: Здравка Вучковић, Милорад Костић-Јаблан, Милица Пећарски (горњи ред) Нада Томић, Живојин Стојановић (доњи ред), сви стрељани на Бубњу као припадници НОП-а

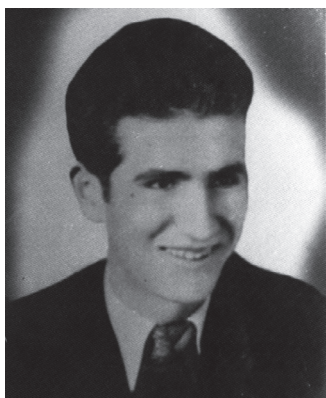
Мило Роловић, Велимир Димитријевић, Добривоје Михајловић Такић – сви стрељани као припадници равногорског покрета на Бубњу

Логор се брзо празнио, али се исто тако и брзо пунио новим затвореницима. Они који нису стрељани на Бубњу, транспортовани су у логоре широм Европе и то посебно у Немачку, Аустрију и Норвешку, где су многи оставили своје животе. Све до краја марта 1942. године, затвореници широм окупиране Србије, па и у Нишком логору, били су препуштени немачкој милости или немилости. Не мали број је до наређења о почетку интернирања изгубио животе у разним одмаздама. Последње недеље априла 1942. године следило је упутство да се започне са првим интернцијама четничко-партизанских устаничких криваца у немачке радне-концентрационе логоре. Пут у интернацију углавном је ишао преко Бањичког логора у Београду, али такође и преко Сајмишта или директно из војно-полицијских затвора.

Први логори где је интерниран велики број нишких заточеника су логори у Норвешкој (Ботн, Усен, Корген, Берген, Еизанд, Трондхајм и др.). У логоре у Новешкој интернирано је 750 нишких логораша, од чега је око 300 изгубило животе.

Други логор, где је одведен такође велики број затвореника, био је концентрациони логор Маутхаузен. Први транспорти логораша кренули су у овај логор смрти у новембру 1942. године. Биле су то групе заточеника које је служба BdS интернирала због припадања или сарадње са јединицама ЈВУО и НОП-а. Гестапо их је слао на тежак физички рад који је мењао смртну пресуду у земљи, знајући да ће на том раду многи умрети услед немогућих услова живота. На пратећим документима интернираца у овај логор, стајало је: *Повратак непожељан* (Rückkehr unerwünscht). Сваки заточеник који је доспео у Маутхаузен бивао је отписан од SS и Гестапоа. Болесни и неспособни за рад су спаљивани су у крематоријуму. Велики број је подлегао повредама насталим као последица тешког физичког рада превозећи вагонете за изградњу логора, посебно на *степеницама смрти* у Винер Грабену. Нишких заточеника, процентуално највише је било у подлогору Гузен, где су у једном

периоду над заточеницима вршени и медицински експериментима на живо. Нацисти су тестирали вакцине против куге, тифуса, туберкулозе и других болести.

*Видосав Митковић и Звездан Станковић, скојевци из
Куришумлије – убијени у Маутхаузену као припадници НОП-а*

*Боко Вујичић и Мирко Бацковић, поручници у Нишу – убијени
у Маутхаузену као припадници равногорског покрета*

*Хајнрих Химлер са Цирајсом у обиласку
концентрационог логора Маутхаузен*

Највећа група логораша одведена је у пролеће 1943. године. Шестог априла, са Бањице је приспео транспорт од 298 заточеника из околине Лесковца (Слишане, Оране, Ивање, Бучумет и др.). Била је то група претходно похватана од бугарске казнене експедиције због напада партизана и погибије бугарских војника код рудника Леце. Још један већи транспорт нишких логораша отишао је у Маутхаузен 15. априла, такође из логора на Бањици. У овој групи од 303 заточеника, највише је било лица са подручја Топлице. Трећа велика група (403) интернирана је у Маутхаузен у транспорту од 31. августа 1944. године. Били су то углавном кривци због сарадње или припадања ЈВУО и равногорском покрету, међу њима и велики број нишких железничара, који су вршили саботаже и диверзије. У истом транспорту су се налазили и сарадници НОП-а (Кравље и Церје), похватани у немачком казненем походу 20. јула 1944. године. Црвени крст у Београду је пред полазак поделило нишким заточеницима цигарете и испратио их на Топчидерској станици. Велики број

логораша није се више вратио. У Маутхаузену је из Нишког логора одведено око 1200 интернираца, док је близу 500 изгубило животе.

Нишки затвореници су интернирани и у радне логоре у Немачкој (Бухенвалд, Дахау, Нојнгам, Флосенбирг, Заксенхаузен, Равенсбрик – логор за жене), у Француској (Мец, Јеровил), у Шведској (Берг), у Аустрији (Аушвиц, Кремс, Киндберг, Линц), итд. Већи број транспорта официра југословенске краљевске војске одлазили су после 1942. године у заробљеничке логоре у Немачкој и Пољској (Мозбург, Лукенвалд, Фалинг Бостел, Стриј, Дулаг, Оснабрик и др.). Били су то официри привржени краљу, отаџбини и генералу Михаиловићу. За разлику од радних логора у заробљеничким су, према депортирцима, поштована правила Женевске и Хашке конвенције о поступању са заробљеницима.

Из немачког документа од 21.6. 1944. сазнајемо да је у овом периоду у логору био велики број заточених припадника јединица Драже Михаиловића и да је постојала идеја поручника Мирка Ћирковића, команданта Чегарског корпуса ЈВУО, да са својом јединицом упадне у логор и ослободи заточене другове. План је био да двадесет четника, прерушених у Немце, наводно спроведе четрдесетак „заробљених “ четника. Када би ушли уследио би сукоб са Немцима у логору. Не знамо да ли је овај дрзак препад успео али нам он даје јаснију слику односа Немаца према јединицама под командом генерала Драже Михаиловића.

Geheim

18

Meldetrupp 125
Fgb.Nr.1001/44 geh.,As.MiB.

O.U., den 26. Juni 1944

An

1. Militärbefehlshaber Südost, Abt. Ic,
2. Meldekommando III,
3. Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD, Belgrad.

RE Wiß meldet am 21.6.44 von VM. Niko:

DM-Oberleutnant Mirko G i r k o v i c plant mit ca. 60 DM-Leuten einen Überfall auf das Anhaltelager des SD Wiß, um die dort inhaftierten DM-Leute, die angeblich in den nächsten Tagen nach Deutschland verschickt werden sollen, zu befreien. Der Überfallplan ist folgender: Etwa 20 DM-Leute in deutscher Uniform sollen ca. 40 DM-Leute in deutscher Uniform, die als Gefangene/ in das Anhaltelager gebracht werden, in der Umgebung der Überfall ausgeführt werden soll.

Verteiler bei RE Wiß: A
SD Wiß und Leskovac haben.

1. Tagesschnitt von
10 Gebietskartell an
BdS zur w. Veranlassung.

Empf: 30. VI 1944

B. Nr. I. V. 1444

Abtlg: Referat 16

31.

K IV 1 b

Belgrad, den 10.7.44.

V f g .

1. A b s c h r i f t eines Tagesberichtes der Aussendienststelle
Nisch vom 19.6.44.

Betr.: Cegarski-Stab, Hptm. C i r k o v i c , 15. SO Nisch.

D.M. Cegarski-Stab Hptm. C i k o v i c , 15 SO Nisch beschloss am
17.6. D.M.-Sabotage und Spionage sowie Exekutionshäftlinge des
Anhaltelagers, zu befreien.

In Nisch und Nischka Banja 2 Doppeltrajkas zur Liquidierung
führender deutscher und bulgarischer Offiziere eingesetzt.
Hptm. C. ist verantwortlicher Befehlsgaber der durchgeführten
Morde an Reichsdeutscher Auguste Rogalla, Direktor Sadić und
weiteren 6 Serben aus kriegswichtigen Gebieten.

MINISTARSTVO UNUTRAŠNJE POSLOVA FINJ
Uprava državnih bezbednosti
A. B. P. I. V. A.

F.d.R.d.A.

Kanzleigestellte.

Br. predmeta	Suma	Služba koja	Potpis
183-9	23		

2. Der Vorgang wurde bei K IV 1 b ausgewertet. Abschriften wurden
den entsprechenden Pers. und Sachakten beigegeben. Das Original
befindet sich im Gz. L. IV.

3. Reg.: Zur Pers.-Akte "C 150 Hptm. C i r k o v i c "

8183. →

SS Sturmscharführer

Препис обавештења о намери поручника Мирка
Ћирковића

Melde trupp 125
br. 1001/44. pov.
oznaka spisa Mld.

POVJERLJIVO

HOS

Položaj 26. juna 1944.

Befehlshaber Sipo-a i SD-e

Beograd

Priljeno 30. 6. 44.

paraf: BR...

br. 1747/44. pov.

odjeljenje referat obradivač

III IV paraf: neč.

Na

1./ Militaerbefehlshaber
Jugistok

odjeljenje I. C

2./ Melde kommando III

3./ Befehlshaber Sipo-a i SD-e

Beograd

Melde-kopf Niš javlja dne 21. 6. 44. od povje-
renika M i k o :

DM poručnik Mirko CIRKOVIĆ ima plan ,da sa od-
prilike 60 DM pripadnika izvrši napad na prihvatni logor
SD-ea u Nišu kako bi oslobodio tamo zatvorene Dⁿⁱ pripadni-
ke , koji će navodno idućih dana biti odpremljeni za Njema-
čku .

Plan o prepadu je slijedeći :

Odprilike 20 DM pripadnika u njemačkih unifor-
mama imali bi nekih 40 DM pripadnika u seljačkim nošnjama
(kamuflirane kao zarobljenike) dovesti u prihvatni logor
gdje bi zatim imao da zajednički uslijedi prepad .

Prema rasporedu kod Melde Kopf Niš-
SD-e Niš i Leskovač imaju .

podpis nečitak

poručnik

Štambilja:

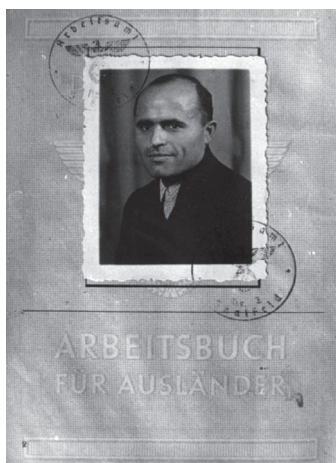
I o dnevni izvještaj riješen

I o područna kartoteka riješena

BdS-u na daljnje raspolaganje .

Превод обавештења о намери поручника Мирка
Ћирковића

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25																								
Personalkarte I: Personelle Angaben															Verordnung bei Arbeitsanstellung									
Kriegsgefangenen-Stammlager: Stalag VII A Moosburg															Str. 1000 Lager: Stalag VII A									
Name: SESTENOVIC															Staatsangehörigkeit: Jugos. (Serbe) Ba									
Vorname: Anton															Geburtsort: Zur									
Geburtsort und -zeit: 1891. 6. Maribor															Truppenteil: 1000									
Religion: Orth															Gefangenschaft: 1000									
Name des Vaters: Anton															Gefangenschaft (mit oder ohne): 1000									
Name der Mutter: Zora															Ob gesund, krank, verurteilt eingetrag.: gesund									
Bildnis															Robert Thoma (Bildnis)									
																								
Name und Vorname der zu Hauptbelegenden Person in der Personalkarte															Name und Vorname der zu Hauptbelegenden Person in der Personalkarte									
Name: Anton Sestonovic															Name: Robert Thoma									
Geburtsort und -zeit: 1891. 6. Maribor															Geburtsort und -zeit: 1891. 6. Maribor									

Заробљеничке легитимације др Вите Стојановића из Доњег Душника, припадника НОП-а, заточеника немачког логора код Берлина (горе) и Душана Сретеновића, апотекара из Соко Бање, припадника равногорског покрета (заточеник логора Stalag VII A Moosburg) (доле)

Пред расформиравање логора и одлазак Гестапоа из града, стрељана је претпоследња група логораша на месту где су се налазили велики кратери, ископани експлозијом авионске бомбе на северној страни логорског круга. Било је то 14. септембра 1944. године, када је званично логор престао да постоји и када

је Гестапо напустио град. Истог дана, поред Ђузиних ливада стрељана је још једна група затвореника међу којима су се налазили: Живојин Стојановић, Чедомир Ацковић, Јордан Здравковић, Петар Коковић и Лазар Живковић. Последња група логораша стрељана је 20. септембра 1944. на Бубњу, када су се угасиле ломаче на којима су спаљивани лешеве претходно ископани из јама да би се уништио сваки траг нацистичког злочина за време окупације. Најпре су ископавања лешева вршили логораши са Бањице који су побијени, а затим нишки логораши са једним бројем италијанских заробљеника. Иста група је откопавала и неексплодирани авионске бомбе по граду. Био је то *одред смрти* код логораша познатији као *небески одред* под ингеренцијом Специјалне команде 1005 (*Sonderkommando*) за извршење специјалних задатака.

После рата, градска комисија Народно ослободилачког одбора вршила је ископавања и ексхумирала укупно 36 лешева стрељаних у кругу логора, 14. септембра 1944. године. Према извештају градске комисије, од 36 ископаних лешева, 10 су биле жене а 26 мушкарци. Од овог броја идентификовано је именом и презименом њих 25, међу њима и један Италијан ромског порекла. Остало је неидентификовано 11, од тога 2 жене и 9 мушкараца.

У музеју логора Црвени крст чувају се ископане лобање оних жртава које породице или рођаци нису идентификовали. Већ од 1949. године сваког 12. фебруара обележава се пробој логора из 1942.

Према извештају Комисије за утврђивање ратне штете, кроз концентрациони логор у Нишу је за време рата прошло преко 30.000 људи, а тачан број стрељаних, било из логора или затвора и Казненог завода, није још увек поименично утврђен.

Нишки концентрациони логор није био размера Бањице, Јасеновца и других познатих логора, али се зато у поступку према логорашима, у суровости режима, није од њих разликовао. Међу многобројним логорима широм Европе, нишки концентрациони логор има своје одређено место у систему нацистичког уништавања.

Помен стрељаним логорашима (1949)

ЛОГОР КАО МУЗЕЈ

Зграда логора је 1969. претворена у Меморијални комплекс „12. фебруар“ којим су руководили у наредном периоду сарадник Народног музеја Бранко Ножица и, након њега, кустос историчар Зоран Милентијевић. Тада је формирана поставка предмета и личних предмета заточеника логора која је незнатно мењана све до 2011. године, када су започете припреме за обележавање 70 година бекства из логора (1942- 2012).

Бекство из логора је било инспирација режисеру Миодрагу Микију Стаменковићу да сними играни филм *Лагер Ниш* (1987) у коме је играла читава плејада познатих глумаца на челу са Љубишом Самарџићем.

Комплекс бившег концентрационог логора „Црвени крст“ у Нишу, одлуком Извршног већа СР Србије из 1979, категорисан је као споменик културе од изузетног значаја за Републику Србију. Иначе, конзерваторско - рестаураторски радови на згради логора су изведени 1979. и 2004. године. Најкомплекснији радови на ревитализацији логорске зграде започети су у склопу идејног решења реконструкције и ревитализације Меморијалног комплекса „12. фебруар“, архитекте Симе Гушића. Овај пројекат, урађен 2007. према потребама Народног музеја, претпоставља осавремењено сагледавање поставке и значајан искорак у презентацији овог значајног музејског комплекса.

**СПИСАК УХАПШЕНИХ ЛИЦА ОД СТРАНЕ
СПЕЦИЈАЛНЕ ПОЛИЦИЈЕ
ОД 10. ДО 20.ОКТОБРА 1941. ГОДИНЕ¹**

1. Урош Јекић, лекар
2. Тихомир Ракић, лекар
3. Миодраг Станковић, лекар
4. Андон Андоновић, трговац
5. Пера Николић
6. Др Драган Николић
7. Васа Таушановић
8. Славко Бајчетић
9. Милорад Стевановић
10. Никола Ђорђевић
11. Миливоје Ивановић
12. Александар Стефановић
13. Бранислав Стојановић
14. Ђорђе Лукић
15. Славолуб Ђорђевић
16. Милисав Крунић
17. Драгољуб Јоксимовић
18. Станко Петковић
19. Предраг Вучковић
20. Власта Аранђеловић
21. Божидар Петровић
22. Богољуб Лазаревић
23. Слободан Томић
24. Чедомир Живић
25. Лука Обрадовић, кројач
26. Драгутин Гвозденовић
27. Драгица Гвозденовић
28. Душан Виторовић, учитељ
29. Ђорђе Димиријевић
30. Светолик Тодоровић
31. Милан Живић
32. Светозар М. Јовановић

¹ НмНиш, књ. 22, изјава Хранислава Гвозденовића. Списак начинили Хранислав Гвозденовић и свештеник Живота Јанковић.

33. Влајко Томашевић
34. Александар Миленковић
35. Добросав Лукић
36. Влада Марковић
37. Душан Јовановић
38. Сава Косановић
39. Милан Мијовић
40. Ђорђе Пешић
41. Сретен Иванковић
42. Војислав Стојковић
43. Вукадин Ђорђевић
44. Тодор Костић
45. Александар Јовановић
46. Живојин Игњатовић
47. Бранислав Вељковић
48. Предраг Константиновић
49. Слободан Лозанчић
50. Данило Букиш
51. Јелена Радуловић
52. Светислав Коковић
53. Крста Стефановић
54. Војислав Павловић
55. Секула Станимировић
56. Алберт Горјанић
57. Слободан Поповић
58. Др Александар Петровић
59. Војислав Ђорђевић
60. Стојан Стојиљковић
61. Радован Димитријевић, адвокат
62. Никола Петровић „Морена”, трговац
63. Драгомир Миловановић, трговац
64. Драгомир А. Милосављевић, трговац
65. Петко Букумировић, трговац
66. Милорад Вукадиновић, пекар
67. Светомир Шумарац, трговац
68. Фефзија Миловић, чиновник
69. Димитрије Станковић, каменорезац
70. Спасоје Првуловић, инвалид
71. Љубомир Крстић, чиновник
72. Др Милан Соколовић, лекар

73. Катарина Др. Соколовић, домаћица
74. Драгољуб Митић, трговац
75. Васа Милојковић, индустријалац
76. Васа Тричковић, месар
77. Петар Цапуловић, пуковник у пензији
78. Сотир Живковић, пензионер
79. Ига Димитријевић, трговац
80. Милан Стојиљковић, трговац
81. Драгутин Ђоковић, приправник Суда
82. Ђока Ђермилов, индустријалац
83. Владимир Фредић, апотекар
84. Светислав Зојић, трговац
85. Др Војислав Лазаревић, лекар
86. Мирко Поповић, шеф јавне безбедности
87. Велимир Веселиновић, директор
88. Душан Стојановић, трговац
89. Јордан Цветковић, индустријалац
90. Јеша Ђорђевић, мајор у пензији
91. Хранислав Гвозденовић, учитељ
92. Катарина Х. Гвозденовић, његова жена
93. Сотир Благојевић, предузимач
94. Тадија Стефановић, индустријалац
95. Мија Момировић, секретар Инжењерске коморе
96. Драгутин Величковић, апотекар
97. Момчило Величковић, трговац
98. Миивоје Синђелић, пензионер
99. Чеда Стаменковић, трговац
100. Божа Петровић, трговац
101. Душан Коцић, извозник
102. Вукашин Антић, пензионер
103. Александар Слепчевић, адвокат
104. Јова Јовановић, новинар
105. Илија Ђорђевић, чиновник Среза Начелства
106. Стојиљко Стојиљковић, трговац
107. Андра Старчевић, пензионер
108. Жика Милосављевић, трговац
109. Тома Секулић, директор
110. Душан Мишковић, трговац
111. Никола Мишковић, трговац

- 112. Жика Станковић, прота
- 113. Александар Хаџи-Пешић, адвокат
- 114. Драгомир Пејић, индустријалац
- 115. Драгољуб Дачић, судија
- 116. Осман Балић, трговац
- 117. Раде Вучковић, шпедитер
- 118. Ђока Величковић, трговац
- 119. Владимир Поповић, свештеник
- 120. Бора Димитријевић, начелник Банске управе
у пензији
- 121. Вујица Пантелић, пензионер
- 122. Трајко Ристић, трговац
- 123. Властимир Михајловић, трговац
- 124. Зорица Милунковић, наставница
- 125. Светозар Лалић, трговац
- 126. Миле Васић, трговац
- 127. Воја Динић, фризер
- 128. Миле Коњушанин, трговац
- 129. Чеда Стојановић, индустријалац
- 130. Благоје Ристић, учитељ
- 131. Др Лазар Јовановић, управник Болнице
- 132. Живота Јанковић, вероучитељ
- 133. Таса Илић, хотелијер
- 134. Милорад Тасић, адвокат
- 135. Лазар Томић, индустријалац

АРХИВСКИ ИЗВОРИ: ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату народа Југославије
- Том I, књига 21.
- Том XII, књига 1-4.
- Том XIV, књига 1-4.
- *Рат и мир ђенерала Драгољуба М. Михаиловића* (изабрани ратни списи), приредили: др Коста Николић, др Милан Ристовић и Бојан Димитријевић, књига 1 и 2, „Српска реч“, Београд, 1998.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

-Архив Југославије (АЈ)

- Фонд „Ратна штета (1941-1945)“ (ФРШ), фасцикла 5 – Ниш, микрофилм 1; инвентарни број 1001. Приказ злочина бр.17189.
- Фонд „Жртве рата (1941-1945)“ (ФЖР), фасцикла 1.

-Војни архив (ВА)

- Фонд „Немачка архива (НА)“, кутија 41. Нерегистровани извештаји службе BdS о хапшењу припадника четничког покрета при одељењу Гестапоа у Нишу (Winnecke).
- Фонд „Војска Краљевине Југославије –евиденциони картони активних и резервних официра војске Краљевине Југославије (1920-1940)“.

-Историјски архив града Београда (ИАБ)

- Књига Логор Бањица – логораши (књиге заточеника концентрационог логора Београд - Бањица 1941-1944), књиге 1-2, Београд, 2009.
- Фонд Заповедник службе полиције безбедности и службе безбедности - Befehlshaber und des SD (BdS)

-Народни музеј Ниш (НМН)

-Књига изјава заточеника концентрационог логора на Црвеног крсту у Нишу (1941-1944).

-Историјски архив Ниш (ИАН)

-Фонд „Окружно повереништво за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача Ниш 1944-1947” (КОЗАРА), кутије 1-4.

-Фонд „Среска комисија за ратну штету среза Ниш (1945-1947)”, кутије 1-2.

-Збирка микрофилмова (1915-1945), микротека 1-7.

-Фонд Савез удружења бораца НОР среза Ниш (1947-1967).

-Фонд Савез удружења бораца НОР градски одбор Ниш (1947-1955).

-Збирка фотографија.

Историјски архив Крушевац (ИАК)

-Фонд Непријатељска документација (Бугари и Немци), кутије 2-3.

-Збирка ратне штампе (1941-1944).

-Скупштина општине Ниш (СОН)

-Судска документација о проглашењу умрлих лица – одељење матичне службе.

Приватна документација

-Фотографије из личне збирке Јована Илића, фотографа из Ниша

(уступио унук Војислав Илић)

- Фотографије из личне збирке Мирославе Милојевић из Ниша

- Фотографије из личне збирке Зорана Стевановића из Алексинца

- Фотографије из личне збирке Милослава Самарџића из Крагујевца

ЧЛАНЦИ У НОВИНАМА И ЛИСТОВИМА

- Васић Јовица: фелџон *Ганди српски мученик*, Народне новине, Ниш, 28 - 30. јули 1997.
- Динчић Александар, *Нишлије у логору Маутхаузену - кад су људи били само бројеви*, Нишки Весник, Ниш, број 59, јул 2009.

ЧЛАНЦИ У ЧАСОПИСИМА И ЗБОРНИЦИМА

- Динчић Александар, *Друштво Црвеног крста и концентрациони логор у Нишу (1941-1944)*, Зборник Народног музеја Ниш, број 18 - 19, Ниш, 2010.
- Динчић Александар, *Четници и равногорци алексиначког и моравског среза у концентрационом логору на Црвеном крсту у Нишу (1941-1944)*, Трагања-часопис Алексиначке гимназије, број 11, Алексинца, 2008.
- Мирчетић Ж. Драгољуб, *Ниш у народно ослободилачкој борби (1941-1945)*, Лесковачки зборник, том XXX, Лесковац, 1980.

ЛИТЕРАТУРА

- Avakumović dr Ivan, *Mihailović prema nemačkim dokumentima*, „Savez oslobođenje”, London, 1969
- Глишић Венцеслав, *Терор и злочин Нацистичке Немачке у Србији 1941-1944*, „Рад”, Београд, 1970
- Дејановић Драгољуб, Живковић Драгослав, Миловановић Мирослав, Стаменковић Ђорђе, *Ниш у вихору ослободилачког рата (1941-1945)*, „Дневник”, Нови Сад, 1968.
- Манојловић Милутин, *Бројеви не умиру* (Сећања преживелих логораша из Маутхаузена, Аушвица, Бухенвалда и концентрационих логора у Норвешкој), Лесковац, 1998.
- Милентијевић Зоран, *Интернирци југоисточне Србије у Норвешкој*, „Народни музеј Ниш”, Ниш, 1974
- Милентијевић Зоран, *Логор Црвени крст*, Народни музеј Ниш”, Ниш, 1986.
- Миловановић М. Мирослав, *Немачки концентрациони логор на Црвеном крсту у Нишу и стрељања на Бубњу*,

„Институт за савремену историју-Општински одбор Субнор Ниша-ИРО-Народна Књига”, Ниш-Београд, 1983.

- Milić Miodrag, *Jugosloveni u koncentracionom logoru Mauthausen*, „Institut za savremenu istoriju”, Beograd, 1992.

- Озимих Небојша, *Др Велизар Пијаде, херој логора на Црвеном крсту*, „Народни музеј”, Ниш, 2011.

- Ozimić Nebojša, *Jevreji Niša*, „Naučni podmladak”, SKC, 2001.

- Пејић Предраг, *Срби у Маутхаузену*, „Српска реч”, Београд, 1998.

- Стевановић Зоран, Прокић Небојша. Динчић Александар, *Делиградски корпус Југословенске војске у отаџбини на фотографијама и документима* (2. допуњено издање), „Центар за културу и уметност”, Алексинац, 2011.

Изјаве, податке и фотографије за припрему каталога логора Црвени крст пружили

Вељковић Милисав из Чикага (САД)

Гагић Мирослав из Београда

Динчић Александар из Ниша

Ђивановић Светлана из Ниша

Зурковић Љубица из Ниша

Јовановић Загорка из Ниша

Јовановић Никола из Ниша

Јоцић Надежда из Ниша

Миладиновић Петар из Кукљина

Милојевић Мирослава из Ниша

Митић Слободанка из Ниша

Најдановић Слађана из Ниша

Несторовић Душанка из Ниша

Пановић Славко из Чикага (САД)

Прокић Небојша из Ниша

Самарџић Милослав из Крагујевца

Сретенровић Драган из Београда

Стевановић Зоран из Алексинца

Тикић Бранислав из Ниша

Хаџи-Павловић Андреја из Београда

Хаџи-Павловић Божидар из Београда

